

LOCUȚIUNI ȘI EXPRESII COMUNE DIALECTELOR LIMBII ROMÂNE

MIHAELA-MARIANA MORCOV

Privită în relație cu straturile etimologice ale limbii române, analiza „îmbinărilor fixe de cuvinte” atestate în sursele dialectale poate furniza noi informații în ceea ce privește istoria limbii și gradul de apropiere dintre dialecte. Pentru a înțelege cum au apărut și s-au proliferat aceleași expresii și locuțiuni, în zone distincte ale spațiului românesc de la nord și de la sud de Dunăre, vom compara exemplele din limba română cu fenomene similare, atestate, pe de o parte, în limbile romanice și în albaneză și, pe de altă parte, în alte limbi balcanice, care au venit în contact cu româna (bulgara, sârba, greaca și turca). În acest fel, ne dorim să delimităm expresiile moștenite de cele rezultate în urma contactului lingvistic. Această diferențiere se impune în condițiile în care, după cum remarca Eugenio Coseriu (1982: 43), înainte de a fi balcanică, româna este o limbă romanică. În al doilea rând, analiza poate puncta chestiuni interesante aflate în legătură cu motivațiile construcțiilor inventariate și cu rolul pe care frazeologia îl are la înțelegerea antropologiei culturale, prin raportarea cuvintelor la istoria și la semnificația obiectelor sau a conceptelor desemnate. Întrucât inventarul înregistrat pentru istroromână nu conține exemple similare sau comparabile cu cele atestate în celelalte dialecte, ne vom referi numai la dacoromâna, aromână și meglenoromână.

1. ÎMPRUMUTURI DE ORIGINE TURCĂ

a. Unități frazeologice împrumutate

Interesant este că acest gen de expresii nu se explică numai prin intermediul calculului semantic, ci și prin împrumutul lexical, întrucât substantivul este preluat ca atare din limba de origine.

Așa cum precizează E. Suciu (Tc. II, 2010), expresia *a face cabul* „a consimți”, prezentă și în româna de la sud de Dunăre (ar. *nu s'fați căbule* „nu acceptă”, mgl. *mi fac di căbul* „sunt de acord”) este calchiată după construcția echivalentă din turcă: *kabul etmek* „cabul face”. O expresie identică s-a constituit

și în albaneză, prin îmbinarea verbului *běj* „fac” și a cuvântului turcesc *kaful*. FGSSH, dicționarul limbii albaneze contemporane, menționează următoarele exemple: *e bëri kabull diçka e pranoi ta marrë diçka* „am făcut cuiva onoarea de a-l primi sau de a-i face o vizită”; *e bëri kabull dikë* „a ierta pe cineva pentru o injurie sau pentru o greșeală, a se arăta inimă largă față de el”. După cum se precizează și în Ghirfanova *et al.* 2010, dicționarul turcismelor comune limbilor din sud-estul Europei, cuvântul a pătruns și în celelalte limbi balcanice: bg., scr. *kaful*, ngr. *Καμπούλι*.

În aromână *ieayma* (< tc. *yağma*) înseamnă „jaf, pradă”. Expresia *a face iama* este folosită în dacoromână și în meglenoromână cu sensurile „a jefui”, „a da năvală”. Construcția este un semicalc după tc. *yağma etmek* „a jefui” (Suciu Tc. II, 2010). Cuvântul este atestat și în bulgară, sârbă și croată cu sensul „mulțime, gloată (*ibid.*)”. Explicația etimologică a fost propusă și de Ghirfanova *et al.* 2010, care arată că substantivul a pătruns în paralel și în sârbă, croată, albaneză, slovenă și neogreacă (s.v. *yağma*) și, deși în niciuna din aceste limbi el nu este atestat în unități frazeologice calchiate după expresia din turcă, cuvântul a dobândit sensuri figurate sau se află la originea unor derivate verbale în sârbă și croată.

Ecouri ale expresiei *a băga/a da/a pune fitil* „a ațâța”, „a da pricină de ceartă” găsim atât în aromână (*bagă fitil'e*), cât și în meglenoromână (*pun un fitil* „bag intrigi”). Ca și în cazul cuvântului *fitil* – folosit independent – limba de proveniență a împrumutului este turca. În această limbă, *fitil vermek/koymak* (lit „a da/a pune fitil”) înseamnă „a înfuria, a enerva” (Suciu Tc. II, 2010).

Expresia a fost calchiată, de asemenea, în albaneză: *fut (shtie) fitila (fite, fitma)* „a îndemna pe cineva să facă un lucru rău, împotriva celorlalți” (FGSSH, s.v. *fut*). În afara limbii albaneze, nu am găsit urme ale unor expresii echivalente construite cu substantivul *fitil* în limbile balcanice, deși, Ghirfanova *et al.* 2010 atestă prezența cuvântului turcesc și în sârbă, bulgară și neogreacă.

b. Împrumutul constă doar în inserarea unui cuvânt din limba turcă

Acțiunea de a induce în eroare este subliniată la nivelul frazeologiei aromâne și meglenoromâne prin valorificarea cuvântului *călaie (calai)* (< tc. *kalay* „cositor”): ar. *li trapşu ună călaie*, mgl. *al' trasi calaiu* „i-a tras o păcăleală”; *călai(e)* este consemnat cu sensul propriu „cositor” și provine din tc. *kalay* „id.”. În RHTED, dicționarul turcesc-englezesc publicat de Redhouse nu am găsit urme ale unei expresii asemănătoare. Interesant este că o astfel de expresie nu a fost inventariată nici în Ghirfanova *et al.* 2010, deși potrivit aceleiași surse, tc. *kalay* este larg răspândit în această zonă. Nici în dacoromână, unde, de asemenea, este atestat cuvântul (cf. DA), nu a fost consemnată o unitate frazeologică asemănătoare celei din aromână și meglenoromână. Expresia a apărut, probabil, prin înlocuirea

cuvântului *minciună* (sau a altor cuvinte echivalente) cu cuvântul din limba turcă. Prin substituirea cu un termen străin, care, în plus, prezenta avantajul de a avea și un sens figurat, locuțiunea a dobândit mai multă expresivitate. Cositorul este un metal care evocă vorbitorilor, printr-o asociere metaforică, ideea de strălucire fără valoare. Nu există urme ale acestei expresii în dacoromână. Și având în vedere sursele consultate, ea pare să fie o inovație specifică meglenoromânei și aromânei. Nu am întâlnit expresii asemănătoare în alte limbi balcanice.

2. EXPRESII CU ETIMOLOGIE INCERTĂ CARE AU CORESPONDENȚE ÎN UNA SAU MAI MULTE LIMBI BALCANICE

O altă expresie a cărei arie de circulație se reduce la domeniul dialectelor aromân și meglenoromân pune în evidență afinitățile cu limbile greacă și turcă. *Leau pri gușe* (*gușă*) a fost consemnată de către DDA și de către Nicolae Saramandu (2019) cu sensurile „a ucide”, „a nenoroci pe cineva”. Expresia este echivalentă semantic de către T. Papahagi (*ibid.*) cu locuțiunea franceză *n'endosser pas le poids d'une âme* lit. „a nu pune în spate greutatea unui suflet”, fig. „a nu-și încărca sufletul cu o crimă”. Atât în megenoromână, cât și în aromână, *gușă* este atestat cu sensul „parte exterioară a gâtului”, ceea ce a făcut posibilă conceptualizarea identică a noțiunii. În meglenoromână, accepția „parte exterioară a gâtului” este singura înregistrată. Polisemia cuvântului *gușă* se explică la nivel extralingvistic, prin asociere cu părți ale corpului omenesc (gât, ceafă, partea superioară a spatelui) între care este greu de stabilit o delimitare.

Expresii similare au fost înregistrate în greacă și în turcă: gr. *và τζέχουν στὸν λαιμόν* „să le aibă în gât” (DDA, s.v. *gușe*), tc. *boyun una almak* lit. a lua/a ține pe gât „a accepta o responsabilitate”, „a da vina pe” (RHDET).

Analogia bazată pe jocul calului și fericirea sau bunăstarea cuiva este un element comun tuturor celor trei dialecte supuse analizei: ar. *li ġioacā calu*, mgl. *āl joacā calu* „are trecere”, „este cu autoritate”, dr. *a-i juca calul* „a-i merge bine”, „a-și face mendrele”. Pentru toate aceste exemple consemnate în dicționarele românești, există o expresie parțial asemănătoare în turcă: *ati eşkin kılıcı keskin* lit. „calul lui e moale și sabia e ascuțită” fig. „e puternic”.

În dacoromână expresia *a da drumul* este întrebuințată în paralel cu varianta arhaică și dialectală, *a da cale* (cf. DA). Aceasta din urmă a fost înregistrată și în aromână. Pornind de la construcția din limba română, Pericle Papahagi (cf. DA, s.v. *cale*) stabilește paralele cu bulgara, iar Gr. Brâncuș (1999: 43) remarcă asemănările cu expresia albaneză *i dha udhët (rrugët)* lit. „a-i da drumurile (străzile)”. În aceeași sferă semantică intră și expresia echivalentă din limba turcă: *yol vermek* lit. „a da drum” fig. „a lăsa să treacă”, „a face/deschide drum”

(RHDET). În neogreacă, expresia construită după același model [*έδωσε δρόμο (σε κάποιον ή σε κάτι)* lit. „a da cale cuiva sau la ceva”], este folosită cu sensurile „a alunga”, „a arunca” (Dumitru 2022: 198).

Paralelismul dintre mișcarea neîntreruptă a apei și capacitatea de a reproduce fluent cunoștințele sau de a învăța foarte bine este evident în dacoromână (*a vorbi / a spune ceva ca pe apă / ca apa, a ști ca apa, ca pe apă*) și, sub o formă simplificată – rezultată prin elidarea conjuncției și a prepoziției și, implicit, prin folosirea adverbială a substantivului *apă* – în aromână, (ar. *nveață apă*, cf. DDA). Asocieri asemănătoare sau identice regăsim în greacă, albaneză, bulgară și turcă: gr. *μαθαίνει νεράκι* „învăță apică” (Dumitru 2022: 522), gr. *το ξέρει νεράκι* lit. „o știe apică” (*ibid.*, 524), gr. *τό ξέρω νερόν* (cf. DDA, s.v. apă), alb. *e di si ujë* lit. „o/îl știu ca apa” (Brâncuș 1999: 22), bg. *камо но вода* lit. „ca pe apă” (cf. Zaharieva-Kaldieva 1997), tc. *su gibi bilmek* lit. „știu ca apa”, „a ști foarte bine”.

Expresia *a se face foc (și pară)* este larg răspândită în dialectele sud-dunărene, după cum rezultă din exemplele citate în DDA și Saramandu 2019: ar. *focu s'fețe*, mgl. *foc mi fac* „a se face foc”, „a se supăra”. Originea balcanică a construcției rezultă, pe de o parte, prin compararea limbii române cu limbile balcanice și, pe de altă parte, prin analiza materialului din celelalte limbi romanice, unde ideea aflată la originea construcțiilor echivalente pune în evidență o nuanță semantică diferită. În ceea ce privește analogiile sau echivalența perfectă pe care o putem stabili între română și spațiul balcanic, sursele consultate furnizează următoarele exemple: bg. *стана огън и пламък* „a deveni foc și pară”; alb. *u bë zjarr* „s-a făcut foc”, tc. *ateş kesilmek* „a deveni foc”, gr. (*κάποιος*) *είναι φωτιά (εναντίον κάποιου)* lit. „cineva este foc împotriva cuiva”, „a fi foarte enervat pe cineva”) (Zaharieva-Kaldieva 1997, Brâncuș 1999: 88, RHDET, Dumitru 2022: 817). Pentru aceste expresii, în limbile romanice occidentale, există creații al căror sens propriu corespunde doar parțial celui din limba română: sp. *echar alguien fuego por los ojos* „a arunca foc prin ochi”, „a se mânia”, cat. *treure foc pels ulls (per la boca)* „id.” fr. *jeter feu et flamme* „a arunca foc și pară”, „a se mânia” (DRAE, DCVB, TLFi). Spre deosebire de zona balcanică, unde persoana și focul se identifică, în limbile romanice occidentale, focul este privit ca o armă.

Sintagma *a-și bate capul* (generală în dacoromână) este întrebuințată și în meglenoromână (*ăń bat căpu*) alături de varianta creată prin adăugarea unui complement: *ăń bat căpu di rópă* „îmi bat capul de piatră”, „mă frământ” (Saramandu 2013). Expresia echivalentă, înregistrată de Zaharieva-Kaldieva 1997 (*блъскам си главата* „a-și bate capul”) reproduce în oglindă varianta comună celor două dialecte românești, în timp ce, în albaneză, verbul care înseamnă „a bate” este folosit, la diateza activă: *rrah kryet* lit. „bat capul” (Brâncuș 1999: 44). În sârbă, expresia echivalentă *lupati glavu* (inventariată în Tomici 2021) se traduce literal „a bate capul”.

În domeniul limbilor iberoromanice, ca și în aromână, sursele consultate nu furnizează decât sintagme construite cu verbe care subliniază ideea de distrugere sau de sfărâmare: sp. *quebrarse la cabeza* „a-și sparge/crăpa capul”, cat. *rompre’s el cap* „id.” ar. *țe vă discaț caplu dipriună* „de ce vă spargeți capul mereu?” (DRAE, DCVB, DDA, s.v. *disíc*).

Unele dintre expresii ne furnizează informații etnografice legate de viața cotidiană a strămoșilor noștri de la nord și de la sud de Dunăre. Momentul în care mesenii se retrag de la masă este precedat de gestul prin care lingurile sunt atâmate de perete. În aromână și în dacoromână celor care nu se grăbesc să ajungă la masă li se atrage atenția prin intermediul următoarelor avertismente: ar. *aspindzur lingura*, ar. *să nu amâni la measă că va ț’aspindurăm lingura.*, dr. *spânzur cuiva lingurile de (sau) la brâu (sau) gât*. Este remarcabil faptul că cele două expresii sunt aproape identice atât din punct de vedere semantic, cât și din punct de vedere formal și aceasta cu atât mai mult cu cât, în general, în limba română actuală, contextul semantic și extralingvistic de care ne ocupăm impune, în general, folosirea verbelor *a atârna* sau *a agăța* și mai puțin uzul verbului *a spânzura*. Pe baza fenomenului consemnat, putem stabili o corespondență cu limba greacă, unde expresia, care literal se traduce „atârna cuiva lingura” (*κρέμασε σε κάποιον το κουτάλι*), conține un reproș la adresa celor care întârzie la întâlnire (Dumitru 2022: 375).

Alături de varianta *a nu-l încăpea locul* „a nu-și găsi astâmpăr”, atestată în aromână (*nu lu ncape loclu*, cf. DDA, s.v. *loc*), în dr. există și varianta cu verbul *a ține*. Întâlnim o variantă similară în meglenoromână: *locu nu la tsōni* „nu-l încape pământul de bucurie”, cu o inversare a topiciei. Indicii ale apartenenței acestor expresii la aria limbilor balcanice ne furnizează albaneza și neogreaca: alb. *nuk më mban vendi*; lit. „nu mă ține (rabdă) locul” „nu stau de fel într-un loc, stau ca pe ghimpi”, alb. *nuk e mban vendi (toka) dikë* lit. „nu îl ține locul”, gr. *δεν τον χωράει ο τόπος* lit. „nu-l încape locul” (Dumitru 2022: 749).

3. EXPRESII ATESTATE NUMAI ÎN ROMÂNĂ ȘI ÎN ALBANEZĂ

Expresia românească *a lua peste picior* are, ca reflex, în albaneză construcția *marr nëpër këmbë* lit. „iau prin picioare”, fig. „a călca în picioare, a nesocoti pe cineva” (Brâncuș 1999:143). Dialectul aromân, care spre deosebire de dacoromână, s-a aflat în contact prelungit cu albaneza, păstrează, în acest context, prepoziția *prit*: *s’nă lea prit čičoare* (înregistrată de DDA). Aceasta din urmă corespunde semantic alb. *nëpër*.

Expresia *a-și băga mințile în cap*, cu varianta elidată din aromână (*bagă-ți mintea yini*, cf. DDA), corespunde, în albaneză, expresiei *i vë mend (mendjen)* lit. „a pune minte”, „a asculta sau a urmări cu atenție, a se concentra ca să învețe bine; a dovedi grijă la ceva”.

Locuțiunea adjectivală *cu cale* a fost atestată atât în dacoromână, cât și în aromână. În albaneză ea se exprimă identic: *me udhë/rrugë* lit. „cu cale/stradă”. Locuțiunea se combină cu verbul „a afla, a găsi”, ca și în cele două dialecte românești *e gjej të udhës* lit. „găsesc cu cale” (Brâncuș 1999: 43).

4. EXPRESII ATESTATE ÎN ROMÂNĂ, ÎN ALTE LIMBI ROMANICE ȘI ÎN LIMBILE BALCANICE

Expresii care au ca punct de plecare transferuri metaforice bazate pe analogia dintre lup și pericol au fost atestate în toate cele trei dialecte românești analizate: ar. *cădzut tu gură di lup* „ați căzut în gură de lup”, dr. „a scăpa ca din gura lupului”, mgl. *āntrō ān gura lupului* „e în mare pericol”, dr. *s-a băgat în gura lupului* „s-a înconjurat de dușmani, e încolțit”. Astfel de asocieri au fost posibile atât în albaneză cât și în neogreacă: alb. (*u fut*) *në gojë të ujkut* „s-a băgat în gura lupului” (Brâncuș 1999: 110), gr. *βάζει το κεφάλι του στο στόμα του λύκου* lit. „își pune capul în gura lupului” (Dumitru 2022: 418). În italiană, expresia echivalentă *andare in bocca al lupo* lit. „a se duce în gura lupului”, „a sfârși în mâinile dușmanului” este atestată destul de devreme (înainte de anul 1294, cf. DELI, s.v. *lupo*). În spaniolă, sintagma *boca del lobo* desemnează un loc foarte întunecos, lucru deloc întâmplător având în vedere legătura existentă între absența luminii și primejdie. Până nu demult, pericolul reprezentat de atacul lupilor a fost o realitate constantă în societatea sedentară, de tip rural, și în comunitățile seminomade, de tip păstoresc. În latină *Lupercus* desemna „omul lup”, iar *Luperca* era numele atribuit zeiței lupoaice (Ernout-Meillet, s.v. *Lupercus*). În timpul ritualurilor specifice sărbătorii Lupercaliilor, preoții își acopereau corpul cu o blană de lup și cu o blană de țap, pentru a deveni una cu zeul venerat (*ibid.*). Ecouri ale acestor practici și credințe străvechi au rămas probabil până în zilele noastre, în limba italiană, unde expresia *andare in bocca al lupo* și varianta abreviată, *in bocca al lupo* „în gura lupului” coexistă. Aceasta din urmă este o urare adresată tocmai cuiva care se expune unui pericol, prin extensie, ea este asociată cu cineva care are de trecut o încercare sau un examen.

O mare parte dintre analogiile din această categorie au ca punct de plecare motivații semantice aflate în legătură cu părțile corpului omenesc. Din acest motiv, ele pot fi ușor deciptate. Excepție fac expresiile *a ști (ceva) (ca) pe degete* și *a-și lua picioarele la spinare*.

La nivelul limbii române putem stabili analogii între dacoromână și aromână, unde a fost consemnată expresia *pri dzeadite li știu*. Ideea este exprimată prin procedee aproape identice, cel puțin în două limbi romanice și în albaneză: it. *avere qualcosa sula punta delle dita* lit. „a avea ceva pe vârful degetelor”, „a cunoaște în profunzime”, fr. *savoir la leçon sur le bout des doigts* lit. „a ști lecția pe vârful degetelor” alb. *e di (e njoh) në majë të gjishtave* „a o ști (cunoaște) pe vârful

degetelor”. Ținând cont de caracterul opac al motivației, precum și de faptul că locuțiunile sunt atestate exclusiv în limbile romanice și în albaneză, este posibil ca aceste construcții să reproducă un tipar moștenit. Un ultim aspect pe care vrem să îl mai remarcăm este faptul că nici în dialectul dacoromân și nici în cel aromân variantele atestate nu conțin cuvântul „vârf”, prezent în celelalte limbi romanice și în albaneză.

Expresia *a-și lua picioarele pe umeri (la spinare)* este atestată și în aromână: *șî-lo čičoarile dinanumirea* (DDA, s.v. *čičor*). Pentru limba albaneză, sunt citate exemple în care substantivul „spinare” alternează cu „braț”: *mori këmbët në krahë (mbi supe)* lit. „a lua picioarele în brațe (la spinare)” (Brâncuș 1999: 143). În limba greacă diferă doar verbul care se află la baza expresiei: *βάζει τα πόδια στη πλάτη* lit. „pune picioarele la spinare”, „a se pune pe fugă” (Dumitru 2022: 628). În limba franceză, cuvântul „gât” este folosit în locul cuvântului „spate” (*prendre ses jambes à son cou* lit. „a-și lua picioarele la gât”, „a fugi”), printr-un transfer semantic care are ca punct de plecare apropierea dintre cele două părți ale corpului omenesc.

Grigore Brâncuș (1999: 45) semnaleză paralelismul dintre expresia românească *a o scoate la cap* și alb. *i doli në krye* (punës) „i-a ieșit la capăt”. Expresia românească a fost atestată, de asemenea, în aromână și în megle-noromână: ar. *s’lu scoată lucurlu n cap*, mgl. *ay scot ân cap* „a reuși, a o duce la bun sfârșit” (DDA, Saramandu 2013, s.v. *cap*). În dacoromână, a fost atestată și varianta *a ieși la un cap* (cf. DA, s.v. *cap* II. 5) compusă din aceleași elemente moștenite ca și expresia din vechea provensală, înregistrată în FEW: *issir a cap* lit. „a ieși la cap” „a ajunge la bun sfârșit”. Expresii asemănătoare, coagulate în jurul verbelor „a veni” și chiar „a scoate”, ca în limba română generală, au fost înregistrate în FEW, (C-337) pentru perioada veche a limbii franceze: v.fr. *venir a chief* lit. „a veni la cap”, „a îndeplini”, v.fr. *traire à chief* lit. „a scoate la cap”, „a îndeplini”. Pentru limba italiană DELI menționează expresia *venire a capo di qualche cosa* lit. „a veni la capul a ceva”, „a încheia, a rezolva”.

Ideea de prejudiciu grav adus cuiva se exprimă prin raportare la tortura fizică, atât în aromână, cât și în dacoromână: dr. *a frige pe cineva la mațe* „a face cuiva un mare neajuns”, ar. *n’i-fripsi mațale* „m-a pus pe jărat”. Concordanțele pe care le putem observa între cele două dialecte atât la nivel semantic, cât și formal, ne conduc către concluzia că nu poate fi vorba de evoluții semantice paralele, ci de perpetuarea unei expresii care aparține fondului lexical comun. Metafora aflată la baza acestei unități frazeologice a avut drept motivație, ca și în cazul a două expresii echivalente din limba spaniolă (*devanar a alguien las tripas* lit. „a scoate mațele cuiva”, *sacar las entrañas a alguien* „id.”, „a-i provoca un mare neajuns cuiva”), analogia dintre trup și suflet. După cum se poate vedea, la nivelul analogiilor care au determinat evoluția semantică a lat. *anima* „suflet” în dialectele limbii române, dar și în sardă, transformările care au avut ca punct de plecare confuzia dintre suflet și organele vitale este un fenomen recurent în limbile

romanice. Singura deosebire constă în schimbarea perspectivei: în cazul cuvântului *inimă*, apariția noului sens presupune trecerea dinspre planul abstract către cel concret, în timp ce, în cazul expresiilor din română și spaniolă, transferul se desfășoară în sens invers.

Știut fiind faptul că mâncărimea este o senzație dezagrabilă, care atrage după sine starea de agitație sau de nervozitate, ea este corelată în română (prin intermediul dialectelor dacoromân și aromân), albaneză și franceză, cu pedeapsa corporală, menită să tempereze neastâmpărul copiilor: ar. *mi mâcă kealea* „urmează să iau bătaie”, dr. *mă mănâncă pielea* „id.”, fr. *la peau lui démange* lit. „îi mănâncă pielea (lui)”, „urmează să ia bătaie”, alb *i ha lëkura* „id.” (Brâncuș 1999: 144).

5. EXPRESII SPECIFICE LIMBII ROMÂNE

În expresia *cu noaptea-n cap*, din dacoromână și din aromână, cuvântul *cap* se actualizează cu sensul figurat, „capăt, început”. Deși acest sens secundar al lat. *caput* a fost moștenit și în celelalte limbi romanice, în afara domeniului românesc, o expresie care să reproducă structura aflată la originea expresiei *cu noaptea în cap*, nu am întâlnit.

Referindu-se la locuțiunea dacoromână *cu limbă de moarte* „dispoziție testamentară”, Gr. Brâncuș (1999: 107) remarcă inexistența unei locuțiuni exprimate prin aceleași cuvinte echivalente în albaneză. Sub forma *limbă di moarte*, expresia este folosită și în aromână.

Pentru a sugera perioada îndelungată care s-a scurs de la decesul unei persoane, atât în aromână cât și în dacoromână, procesul avansat de descompunere a corpului omenesc, intrat deja în circuitul universal, este descris prin intermediul unei metafore comune: ar. *dusi si adară oale* lit. „s-a dus să facă oale”, „a murit”, dr. *a se face (a fi) oale și ulcele (ulcioare)*, dr. *a fi pământ* (lut de oale) „a murit demult”.

Tot în componența câmpului semantic al morții intră expresiile *s' n'i mîți grânlu* „să -mi mănânci grâul (coliva)”, „a muri” (din aromână), mgl *deadi gron di çon ra lupu cățol* „a dat grâu de când era lupul cățel”, „a murit de mult”. Expresiile din aromână și meglenoromână aruncă, pe de o parte, lumină asupra expresiei echivalente din dacoromână (*a mânca coliva cuiva*) și, pe de altă parte, relevă un aspect important legat de istoria conceptului desemnat. Cu siguranță, și în dacoromână cuvântul *grâu* desemna odinioară, „coliva”. Faptul că în toate cele trei dialecte cuvântul moștenit din lat. *granum* a dobândit sensul menționat arată că românii aveau, probabil, această mâncare funerară înainte de venirea slavilor. Din punct de vedere formal și semantic, echivalența se stabilește parțial între cele 3 dialecte, pornind de la o motivație comună. Forța de sugestie a expresiilor nu are ca punct de plecare o figură stilistică, ci aluzia la mâncarea funerară specifică

ritului ortodox. Același procedeu se află și la originea expresiei *a pune pirostriile*, care, de această dată, evocă momentul culminant al ceremonialului matrimonial.

Expresii care au ca nucleu cuvântul *lingură* sugerează rapiditatea: ar. *cu lingura (fičiorlu li nvița ȳramatile cu lingura* „copilul le învăța literele cu lingura”), dr. *cât ar bea o lingură de apă „repede”*.

Expresia dacoromână *să-i crape numele* cu varianta aromână *si-l'î creapă numa* (DDA, DA. s.v. *nume*, Creangă, cf. DA) reprezintă denumirea eufemistică a dracului. În prima parte, expresiile iau forma unor imprecății, marcând în acest fel funcția dubla a denumirii. În cea de a doua parte, recunoaștem modelul biblic, care constă în înlocuirea numelui divinității cu sintagma formată din substantivul *nume* și adjectivul posesiv. Valoarea specială pe care acest pronume o dobândește dialectal se justifică în virtutea apartenenței diavolului la categoria ființelor mitologice.

Procesul de trecere de la starea de veghe la cea de somn este exprimat în dacoromână și în aromână prin intermediul unei metafore: ar. *s'lu fură somnul* „să adoarmă”. dr. *a-l fura somnul*.

Din perspectiva frazeologiei aromâne și dacoromâne, conceptul de sărăcie este definit identic, prin raportare la cel mai important loc al caselor românești: ar. *nu avea cenușe tu vatră*, dr. *nu avea nici cenușă în vatră* „era sărac lipit”.

În meglenoromână, *curu gălină* este folosit cu sensul „pecingine”. Varianta acestei locuțiuni (*cur de găină*), cu genitivul exprimat analitic, figurează și în ALRR. *Sinteză I* (harta 76), ca răspuns la întrebarea 151 („pistru”, punctul 488, din Bucovina). Trebuie menționat că, pentru aceeași realitate, vorbitorii au furnizat și termenul *pecingine* (în 3 localități din Crișana și în două localități din Muntenia), ceea ce arată că fluctuația denumirilor este în deplină concordanță cu oscilația semantică a locuțiunii.

Măru obrăzului formează o arie compactă în Banat, unde este întrebuințată cu sensul „pomete, umărul obrazului”. În aceeași zonă, în locul cuvântului *obraz*, a fost înregistrat, sporadic, și cuvântul *față*. Banatul formează astfel arie cu domeniul aromân, unde denumirea asociată prin excelență cu pomeții este *mer^u di față*. Motivația aflată la originea denumirii însă nu are nimic ieșit din comun, iar prezența ei în diverse limbi și dialecte se poate explica ușor prin intermediul evoluțiilor paralele: fr. *pomette*, sp. *pómulo* „merișor”.

CONCLUZII

Analiza comparată a locuțiunilor și a expresiilor românești a pus în evidență afinități între toate cele 3 dialecte, dar cele mai multe analogii se stabilesc între dacoromână și aromână. Nu putem neglija însă expresiile care pun în evidență istoria comună a meglenoromânei și a aromânei. Legăturile dintre meglenoromâni

și aromâni nu s-au întrerupt, ceea ce explică prezența unor variante și a unor expresii neînregistrate în dacoromână. Larga răspândire a unor expresii de origine turcească din dialectele limbii române reflectă succesul de care acestea s-au bucurat, în general, în limbile balcanice. De aceea nu este exclus ca unele dintre faptele semnalate să fi pătruns, cel puțin în meglenoromână și în aromână, prin diverse filiere.

Singurul strat etimologic pe care îl putem detașa cu certitudine în urma analizei este cel constituit din expresiile care au ca nucleu cuvinte din limba turcă.

O parte dintre locuțiunile de proveniență turcă se explică atât prin intermediul împrumutului lexical, cât și prin intermediul calcului.

Având în vedere că asemănările dintre dialecte privesc nu numai structura semantică a construcțiilor, ci și materialul lexical din care sunt alcătuite, credem că majoritatea faptelor la care ne-am referit nu sunt rezultatul evoluțiilor paralele. Dimpotrivă, avem suficiente motive să considerăm că locuțiunile și expresiile analizate fac parte dintr-un fond lingvistic și cultural străvechi, care confirmă, fără putință de tăgadă, unitatea dialectelor limbii române. Nu știm în ce măsură istoria acestui fond lingvistic și cultural, definitoriu pentru structura spirituală a românilor, a început înainte de epoca românei comune, prin păstrarea unor tipare semantice prezente în spațiului lingvistic cultural traco-dac sau în cel balcanic, dar cel puțin în etapa actuală a cercetării, este evident că, la nivel semantic, româna se apropie mai mult de limbile balcanice, decât de celelalte limbi romanice.

BIBLIOGRAFIE

- ALRR. *Sinteză*, I = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, vol I, coordonator: Nicolae Saramandu, colectiv redacțional: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen-Irina Radu, Carmen-Irina Floarea, Mihaela Morcov, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Brâncuș 1999 = Grigore Brâncuș, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, Institutul Român de Tracologie, București, Edinf SRL, Vavila, 1999.
- Coseriu 1982 = Eugenio Coseriu, *Balkanismen oder romanismen? Methodisches zum sog. „Balkansprachbund“* în „Fakten und Theorien, Beiträge zur romanischen und allgemeinen Sprachwissenschaft“, Herausgegeben von Sieglinde und Ulrich Wandruszka, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1982, p. 39-43.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I: A–B, București, Librăriile Socec & Comp. Și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: C, București, Tipografia „Ziarul Universul”, 1940.
- DCVB = *Diccionari català-valencià-balear: inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana en totes les seves formes literàries i dialectals*, Antoni Maria Alcover i Sureda, Francesc de Borja Moll, Palma, Mooll, 1933.
- DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân: general și etimologic*, București, Editura Academiei, 1963.
- DELI = Cortelazzo, Manlio/Zolli, Paolo, 1999 [1979–1988]. *Il nuovo etimologico. DELI – Dizionario Etimologico della Lingua Italiana*, Bologna, Zanichelli.

- DRAE= *Diccionario de la Real Academia Española*, <https://dle.rae.es/>, 29.04.2023.
- Dumitru 2022 = Ștefan Dumitru, *Dicționar neogrec-român de expresii idiomatice uzuale*, București, Uer Press, 2022.
- Ernout-Meillet = Alfred, Ernout, /Antoine Meillet, , 1959 . *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck.
- Wartburg, Walther von, et al., 1922–2002. *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes*, 25 vol., Bonn/Heidelberg/Leipzig-Berlin/Bâle, Klopp/Winter/Teubner/Zbinden.
- FGSSH = *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Kostallari, A. (ed.), Tirana, 1980.
- Ghirfanova et al. 2010 = A. H. Ghirfanova, Iu. A. Lopašov, N. L. Suhacev, *Туркизмы в языках Юго-Восточной Европы* (Опыт сводного описания историко-лексикологических и этимологических данных) Издательство Российской академии наук, Sankt-Petersburg, 2010.
- RHTED = *The Redhouse turkish-english dictionary*, Yedinci-Baski, Nisan 2007.
- Saramandu 2013, 2019 = *Dicționarul dialectului meglenoromân, general și etimologic*, coordonator: Nicolae Saramandu, autori: Nicolae Saramandu, Alina Bojoga, Carmen-Irina Floarea, Marilena Tiugan, volumele I (A–C) și II (Ĉ–K), București, Editura Academiei Române, 2013, 2019.
- Suciu Tc. II, 2010 = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române, II. Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2010.
- Tomić 2021 = Mile Tomić, *Dicționar frazeologic sârb-român*, vol. I, II, București, Editura Universitară, 2021.
- Zaharieva-Kaldieva 1997 = Stefana Kaldieva, Zaharieva, *Dicționar frazeologic român-bulgar*, Academicino Izdatelctvo, Sofia, 1997.

LOCUTIONS ET EXPRESSIONS COMMUNES AUX DIALECTES DE LA LANGUE ROUMAINE

Résumé

Dans cet article nous avons observé quelques aspects à l'égard de la structure, des motivations sémantiques et l'origine des locutions et des expressions du roumain populaire qui trouvent leurs répliques en aroumain et en méglénoroumain. En même temps nous avons signalé les expressions et les locutions que l'aroumain partage avec le méglénoroumain, mais qui manquent en dacoroumain. Les motivations sémantiques qui ont fait l'objet de notre analyse nous ont fourni des constatations intéressantes en ce qui concerne la manière dont les roumains représentent certaines notions, mais aussi les analogies qu'on peut établir entre la langue roumaine et d'autres langues qui font partie de la même famille ou qui sont en contact avec le roumain.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
Calea 13 Septembrie, nr. 13

